

מחנה-ההשמדה בחלמנו

סתוד רינוחשכונן שהועבר ע"י הסתרת היהודית כפולין בראשית שנת 1942 ללונדון. הרו"ח נדפס לראשונה בחוברת "Stop them now" שהופיעה בלונדון בסוף 1942 עם הקרבות פאת הלורד י. ודו'כור וש. זינלבוים.

השמדת יהודים בתאי-גאזים, שהותקנו באוטובילים, בחלמנו.

החל מה-15 בינואר 1942 התחילו להגיע לחלמנו קבוצות "מגו-רשים" מגיטו לודז.

בקבוצה הראשונה היו 750 משפחות, בערך 3,000 נפש. דרך חלמנו עברו אלפים ואלפים — יהודים בני גיל שונה, גברים ונשים, זקנים ותינוקות, בריאים וחולים. הכפר חלמנו נמצא 12 קילומטר מקולו, בדרך לדומביה על נהר נר. לא הודיעו למגורשים לאן מובילים אותם ולשם מה. אולם באופן פרטי הפיצו הגרמנים שמועות שונות בין קרבנותיהם: בחלמנו צריך להיווצר מרכז יהודי בשביל כל המחוז; זהו רק שלב בתכנית לישוב את כל היהודים בסביבות פינסק, או בגליציה וכו'. אין כל ספק בדבר, שהו'נדרמריה הגרמנית ידעה על המטרה האמתית.

כל אלה שנשלחו לחלמנו נעלמו. התהלכו שמועות, שהם כלואים במיבצר במקום, שמשם מובילים אותם בקבוצות ליערות לובראדז הסמוכים ושם הורגים אותם. למרות ההכנות המדוקדקות והתאמת הפעולה בקפדנות, שנעשו ע"י הגרמנים, למרות הסודיות, שנשמרה באופן חמור — נודעו עכשיו כל הפרטים.

כל הקבוצות, שהגיעו לחלמנו, הובאו בראשונה לכנסיה שבמקום. שם היו היהודים מניחים את מטענם. אח"כ היו מובילים אותם למיבצר. המיבצר הזה זוהי חורבת ארמון בעל קומה אחת, שעמד כאן לפנים ונחרב בזמן מלחמת העולם הראשונה. מסביב לכנסיה ובסביבה עמדו על המישמר סוכני הגיסטאפו במדים ובלבוש אזרחי. מלבד זאת נימצא בסביבת המיבצר מיספר רב של ז'נדרמים. לא קרה אף פעם, שהקרבות משני משלוחים יוכלו להיפגש או שאיש מהצד, לא מבין הקרבנות שהיו במישלוח, יימצא בשטח הבנין. את האנשים, שהיו מגיעים למקום, היו מקבלים באדיבות. היו

עוזרים להם לרדת מהעגלה וכד'. סימפטיה מיוחדת היה מעורר אליו זקן גרמני אחד (בן 60 בערך) לבוש אזרחית. את היהודים היו מכניי-סים לצריף גדול, שהיו מסיקים אותו. הוא עשה רושם של בית-מרחץ. מצריף זה הובילו מדרגות לפרוודור תת-קרקעי, שבצדו שורה של מרתפים. באחד המרתפים האלה היה הזקן הנ"ל, שהיה כפי שנתגלה קצין של ה.ס.ס., נואם לפני היהודים שהובאו שמה.

הוא היה מודיע להם, שכל המישלוח יישלח לגטו לודז, הגברים יעבדו בבתי חרושת, יעסקו במלאכה ובמסחר, הנשים תקבלנה עבודה במשק-בית והילדים ילכו לבתי-ספר. אולם לפני נסעם ללודז, עליהם להתרחץ בבית-המרחץ המקומי, לעבור חיטוי וגם למסור את בגדיהם לחיטוי.

אחר הנאום הזה היו מצווים להתפשט, הנשים עד הכתנות, הגב-יים עד הכתנות והתחתונים. היו מצווים עליהם למסור את התעודות האישיות, הפציי-ערך וכסף, כדי שלא לקלקל אותם. לבסוף היו מו-בילים את כולם במדרגות הנ"ל ל"בית-המרחץ", אולם למעשה היו מוליכים אותם דרך פרוודור קר לצריף. שם היתה משתנית לפתע פתאום התנהגותם של הגרמנים. הם היו מכניסים שם את היהודים לתוך אוטו-השמדה, בזרזם את היהודים להיכנס במכות בשוטים וב-קתי-רובים. נתגלו אז מחזות יאוש איום ופחד בלתי-אנושי. יהודים היו מתפללים בקול רם, האוטו (היו שניים כאלה) היה אוטו-משא גדול, אפור.

הדלת האחורית שלו היתה נסגרת באופן הרמטי. בפנים היו קירות האוטו מכוסים פת, בריצפה שמתחת היו פתחי-צינורות, 15 סנטימטר בערך, מכוסים רשת חוטי-ברזל. הצינורות האלה היו חלק ממכשיר-הגאזים, שנמצא מעל לאוטו והנהגים היו מווסתים אותו. לאחר שהיו דוחפים לתוך האוטו את הקרבנות, היו סוגרים אותו באו-פן הרמטי והאוטו היה נוסע ליער, שבעה קילומטר בערך בכיוון לקולו. הנסיעה היתה נמשכת 15 דקות.

משמאל לכביש, כמאתיים צעדים מהדרך, נימצא שדה-ההריגה, מוקף ז'נדרמים מזויינים במכונות ירייה. בזווית ישרה לדרך נימצא בור, חמישה-עשר מטר עמקו, חמישה-עשר מטר רחבו וחמישה-עשר מטר ארכו. במקום נמצאו כשלושים גרמנים, אנשי ה.ס.ס. ואזרחים, ומי-20 עד 50 קברנים יהודים, עירומים, רק בכותנות. האוטו היה מתעכב במרחק כמאה מטר מהקבר. הנהג שימש גם תליין. הוא היה פותח את מכשיר הגאז, והוא בעצמו היה עוזב את האוטו.

שני הנהגים היו אנשי ס.ס. במדים. מהאוטו היו מגיעים קולות חנוקים ודפיקות בקירות, אולם כעבור רבע שעה שקט הכל. אז היה הנהג עולה למקום מושבו, היה מדליק פנס והיה מציץ דרך אשנב פנימה, לתוך קרון הגאז. לאחר שהיה קובע, שהקרבות מתו כבר, היה מסיע את האוטו קרוב יותר לקבר.

שם היו מחכים עוד חמש דקות. אח"כ היה קצין הס.ס. שהיה מפקד על שדה-ההריגה הזה ושהיה סדיסט פראי, נותן פקודה לפתוח את האוטו. ריח חריף של הגאז היה מתפרץ מהאוטו. שמונה קברנים יהודים היו ניגשים לעבודה. ארבעה היו משליכים את הגופות, שנים היו משליכים לבור, ושנים היו מניחים אותן בשורות. המראה בפנים האוטו היה איום, אם כי ההרוגים היו גיראים כישנים. הם היו כולם מלוכלכים בצואה, כנראה בגלל פעולת הגאז ובגלל הפחד האיום.

הקבורה עצמה היתה גם היא אכזרית עד מאוד. שני גרמנים אזרחיים היו בודקים עוד פעם כל גופה, כדי ליטול את חפצי הערך. הם היו מורידים טבעות מהאצבעות, שרשרות מצאוורים, הם היו עוקרים שיני-זהב מהפה. הם היו בודקים את פי-הטבעת ואת אברי המין של הנשים, אם לא הוחבאו שם חפצי-ערך.

לאחר שבדקו את המתים ושדדו את חפצי-הערך מהם, היו מניחים את הגופות בבור בשורות, לפי הוראות איש הס.ס. שהיה עומד ומראה בענף עץ האורן ביד, איך להניח. הראש של גופה אחת נמצא למרגלות הגופה השניה. במקומות הריקים היו מניחים ילדים. בשיכבה אחת היו מונחים כמאתיים הרוגים. לאחר שהיו מכסים את השיכבה בעפר, היו מניחים עליה שיכבה שניה. החל ממחצית החודש ינואר היו שופכים על שיכבה כזאת גם סיד, כדי לסלק את הריח הנורא.

יום-יום היו קוברים באופן כזה 6—8 מישלוחים שהובאו באוטו.

לאחר ניקוי קפדני, היה האוטו חוזר.

ביער לזבראדזו היו מישמרות רבים של ז'נדרמים, כך שהעדים היתידים של הרציחות היו הקברנים האומללים. אותם היו מחזיקים כלואים במרתפי המיבצר הנ"ל. בשבע בבוקר היו הכלואים מקבלים תחליף של קפה, מריר ופושר, ולחם יבש, שהיו לוקחים אותם מה-תבילות של היהודים, שהובאו שמה. לאחר הארוחה היו פותחים את דלתות המרתף, שהיה סגור ומסוגר, וקצין של הס.ס. היה מצווה: "יודען ראוס!" (יהודים, צאו). הקצין לא היה ניכנס אף פעם בעצמו למרתף, בפחדו כניראה מפני מעשי יאוש. לאחר שהיו קובעים פעמים

אחדות את מיספרם, היו מכניסים אותם בחצר לתוך אוטו והיו מובילים אותם לשדה-ההריגה. שם היתה העבודה נימשכת עד הצהריים, עד שעה 12—1. לארוחת הצהריים היו מקבלים שוב תחליף קפה קר ומר ולחם יבש. אולם לקברנים, שעבדו בבור, אסור היה לצאת ממנו לארוחת הצהריים. הם היו מקבלים שם במקום רק קפה. שמונת הקברנים האלה היו מקבלים, לאחר גמר העבודה, פקודה לשכב בקבר כשפניהם מופנות אל הגופות, אחד מאנשי ה.ס.ס. היה הורג אותם ביריות בראש ממכונת ירייה.

הקברנים שנישארו בחיים היו מכסים את הקבר בעפר והיו חורים בשבע בערב בערך למרתף. היו לפעמים מקרים (למשל, בזמן קבורת המשלוחים הגדולים מלודז), שהם היו עובדים עד מאוחר בלילה לאור זרקורים. הם היו חוזרים למרתף, כשאנשי ה.ס.ס. וז'נדרמים שומרים עליהם עם נשק טעון מוכן לירייה. כשהיו רואים סימני עייפות בזמן העבודה, היו מיד מענישים את הקברן בו במקום בעונש מוות או במלקות על גוף חשוף.

לא פעם קרה, שהקברנים היו מוכרחים לקבור את קרוביהם. כך, למשל, קבר היהודי אייזנשטאב מקלודאבה את אשתו ובתו היחידה בת ה-15; חז'אנסטובסקי מקלודובה — את בנו בן ה-14; היהודי וינר מאיזביצה — את הוריו ואת אחיו; פודחלבניק — את הוריו, אשתו ושני ילדיו; רוזנטאל — את אביו בן ה-60.

הגרמני הזקן הנ"ל, שהיה לעתים קרובות שיכור, היה מכה את הקברנים מכות רצח. יום-יום כמעט היו באים קציני ה.ס.ס. לראות את מקום ההריגה. הם היו מביעים בקול רם את שביעת רצונם. ביום ה-13 בינואר קרה, שתינוק, מחותל בכרים, ניצל מהגאוזים. את התינוק הרגו מיד ביריות ממכונת ירייה. למחרת, ביום ה-14 בינואר קרה, שהגרמני, שניכנס לנקות את קרון-הגאוז, לא יצא ממנו בזמן הדרוש. לא נתנו לו לצאת משם, למרות צעקות היאוש שלו. קברו אותו לחוד. יתכן, שבאופן כזה סילקו בכוונה עד.

הקברנים בטוחים, שישמידו את כולם. במרתף של הקברנים, בחושך ובסירחון, היה מצב-הרוח מדוכא, נישמע בו בכי חנוק, יאוש וכעס אין אונים. השומרים היו נוסף לכך מכריחים את הכלואים לשיר בצוותא: "אנו, היהודים, מודים לאדולף היטלר בעד המזון" וכד'. פעמים רבות ניסו לברוח, לשבור את החלונות, ומעל לכל לנסות להודיע לעולם מבחוץ על המתרחש בחלמנו. מכתבים נזרקו לתוך התנור, מתוך האוטו וכו'. סוף סוף הצליחו שלושה קברנים לברוח, ומהם נודעו הדברים, שנירשמו כאן.

שלוש הסקירות הבאות על מחנה ההשמדה בחלמנו וכן העדות של ש. סרברניק נתקבלו מפולין. מהועד המרכזי של יהודי פולין.

1.

מחנה המוות בחלמנו בהאשית פעולתו.
 בסוף החודש נובמבר 1940 באה הגיסטאפו לחלמנו שבמחוז קו-
 לו. מקום זה נבחר על-ידי התליינים ההיטלראיים לגיא ההריגה.
 בקרב האוכלוסיה קמה בהלה, מפני ששרפו את בית הכומר, המוסך
 ובנינים רבים אחרים. ביום ה-9 בדצמבר נגמרו התיקונים של כל
 החלקים והאולם של הארמון המקומי, כך שהם היו מוכנים לקבלת
 אנשים. באותו יום הגיע המישלוח הראשון של יהודים מהעיר קולו
 במיספר 700 נפש. המישלוחים הבאים מדומביה ומהעיירות הסמוכות
 הובאו לחלמנו בלילה. עד האביב היו מביאים יום יום מישלוחים,
 שהגיעו לאלפיים נפש כל אחד. את האנשים האלה היו מוציאים ליער
 סמוך, שלושה קילומטר מהארמון בחלמנו. ביער זה הכינו בשטח של
 קילומטר אחד את גיא ההריגה. כרתו עצים בשני מקומות ויצרו שני
 שדות. בשדה אחד כרו שוחות די עמוקות, ברוחב 6 מטר, ובהן היו
 שמים את גופות האנשים שהובאו. בשדה השני התחילו לבנות כיבי-
 שנים, שבהם היו שורפים את גופות ההרוגים. הגרמנים היו מטעים את
 האנשים שהובלו לחלמנו באמרם, שהם נוסעים לעבוד ואין סכנה לחייהם.
 לפני שהיו מובילים את הקרבנות ליער, היו מביאים אותם אל האר-
 מון, במקום שהיו מצוים עליהם להתפשט, ואח"כ היו מכניסים את
 האנשים ערומים לגמרי, בלי לחסוך מכות במגלבים, לתוך אוטומו-
 בילים, שהיו ננעלים באופן מהודק. באוטומובילים אלה היו סידורים
 מיוחדים, שהיו גורמים לפליטת גז לתוך האוטו, כך שהאנשים שהיו
 בתוך האוטו היו מורעלים עוד לפני שהגיעו ליער. פעולה זו נמשכה
 עד החודש יוני 1941 והופסקה בגלל רקב הגופות, שהוטלו לתוך השו-
 חות. בינתיים נבנו כבר כיבשנים, שהתחילו לשרוף בהם את גופות
 ההרוגים.

אח"כ התחילו להגיע מישלוחים מערים אחרות מפולין, מרומניה, מצ'כוסלובקיה, מגרמניה וכו'. כך זה נמשך עד החודש דצמבר 1943. את בגדי ההרוגים שלחו לגרמניה. את עקבות הפשע טשטשו המקום הופצץ ואת גיא ההריגה כיסו בדשא.

המפקד הראשי של המחנה היה לאנגה, אח"כ המאיור בותמן. סגנו — האוברלייטננט אוטו לאנג ואח"כ פלאטה. מפקד המישלוחים בהם. מקבל הזהב וחפצי הערך — בריסטינגה, שנתמנה אח"כ למנהל חמרי השריפה. כרופא שימש לאנדמייסטר. המשגיחים על הכיבשנים היו רונגה וקלטשמר. את המשק ניהל נויפלה.

2.

מעשי הרצח בחלמנו בשנים 1944 — 1945.

בחודש מרס 1944 באו אנשי הגיסטאפו לחלמנו והתחילו שם שוב להכין אסם של אחוזה בשביל קבוצות עובדים מגורשים, כמו חייטים, סנדלרים ועוד. אח"כ בנו שם שני צריפים: אחד שימש כמח-סן לזהב וחפצי ערך ושני לבגדים וחפצים שונים, שהיו נשדדים מהאנשים שהובאו.

ביער הזקמו שני כיבשנים ענקיים לשריפת גופות האנשים ושלושה צריפים. באחד הצריפים היו מכריחים את האנשים שהובאו להתפשט, השני שימש כבית-מרחץ ועל השלישי היתה כתובת, ששם מקבל רופא לבדיקה.

המישלוח הראשון הגיע לחלמנו מקולו בחודש יוני, את האסירים העבירו לכנסיה במקום שנשארו עד למחרת. האנשים שהצטופפו בכנסיה עיפים, רעבים וצמאים, נחנקו כמעט.

למחרת באו אוטו-משא והתחילו להעביר את האנשים ליער, לצריפים, לרופא. רימו את האנשים ואמרו להם שהם נוסעים לעבוד-דה. האנשים הוכנסו לצריף ושם ציוו עליהם להתפשט ערומים. אמרו להם שיעברו לבית-מרחץ. הכריחו אותם לכתוב גלויות אל משפחותיהם ומכריהם, שבהן נאמר:

"הגענו למינכן. הדרך עברה בשלום. מצבנו טוב מאוד. חיים טובים מאוד. אנו עובדים בפירוק בתים שהופצצו."

לאנשים שונים ציוו לכתוב מכתבים בעלי תוכן דומה ולציין בכתובת, שהם בלייפציג, המשפחות, שקיבלו גלויות כאלה, שמחו ונרשמו ברצון למשלוחים הבאים.

כל אלה, שצריכים היו כאילו לנסוע לבית-מרחץ, הורעלו בגאזים באוטומובילים והובלו ישר לכיבשנים.

באופן כזה הורעלו בגאזים במשך שלושה חדשים קרוב ל-15.000 נפש. היו מקרים, שבישלו בחלמנו אנשים חיים, את הבשר סילקו ואת השלדים שלחו לברלין.

את העבודה הזאת הפסיק הצבא האדום. הנאצים התחילו לחסל את כל המיתקנים ששימשו לרציחות. הם השאירו 87 יהודים לעבודות אלו.

בליל ה-17 בינואר 1945, כשהצבא האדום התקרב לחלמנו, השמידו הנאצים גם את היהודים האחרונים האלה. הנאצים הוציאו את היהודים בקבוצות של חמישה, חמישה איש מתוך הבנין שבו גרו, ציוו על היהודים לשכב וירו בקדקדיהם. נורו כבר 20, והנה התקוממו שאר היהודים, שהבינו מה נעשה לחבריהם. המתקוממים הרגו שנים מאנשי הגיסטאפו. המתקוממים נשרפו חיים באוסם. יהודי אחד, מצ'יסלאב זורובסקי, הצליח לברוח מהאוסם ולהנצל. יהודי שני, שמעון סרברניק, בן 15, ששכב בחוץ ביתד עם ההרוגים, הצליח גם הוא לברוח. לאחר הרצח, ביום ה-17 בינואר 1945, בשעה 10 בבוקר עזבו הנאצים את חלמנו.

3

מיספר הנירצחים בחלמנו.

לפי עדויות, שנרשמו בידי יעקב ואלדמאן, מעובדי המשרד של שלטון המחוז בטורק, בנוכחות קצין המחוז (סטארוסטה) תדיאוש קרושינסקי ויושב ראש מועצת המחוז יאן לגוטקו, ביום ה-1 באפריל 1945, הגיע מיספר הנרצחים בחלמנו למיליון ושלוש מאות אלף. מיספר זה נקבע על סמך עדויות של אנשים שונים ועדויות הנהגים, שהובילו את הקרבנות. הנהגים היו מקבלים בעד העברת כל נפש

לחלמנו שכר בסך 4 מרק.
בתוך המיספר 1.300.000 נכללו 1.135.000 יהודים, והשאר הם
בני עמים שונים באירופה.

לפי חקירות והשערות של ולאדיסלב בדנאז, שופט-חוקר שניהל את
חקירת פשעי הגרמנים בחלמנו מטעם הועדה הראשית לחקירת פשעי
המלחמה, הגיע מספר היהודים שנרצחו בחלמנו ל-360.000 בערך, בתוכם
כ-25.000 יהודים מחוץ לארץ. מיספר זה הוא המינימום, אולם יש לה-
נחת, שהמיספר היה גדול יותר.

בדרך כלל יש לקבל את המיספרים, שצויינו ע"י עדים שונים, מתוך
הסתייגות, מכיוון שהם לא יכלו למסור ידיעות סמטיסטיות מוסמכות.

פרוטוקול

נבית ערות ספי מיכאל פורחלבניק מקולו, כו' 38, ביום ה'9 ביוני
1945 בקולו על-ידי השופט-החוקר של בית-הדין המחוזי בלורו ולאדי-
סלב בדנאז, הפרוטוקול נתפרסם ע"י השופט בספרו "מחנה ההשמדה
בחלמנו על נהר נר" (בפולנית), ווארשה 1946, פרסומי הועדה הראשית
לחקר פשעי הגרמנים בפולין, בהוצאת הסכונ הממשלתי.

לפני המלחמה ובראשית הכיבוש הגרמני גרתי בקביעות בקולו.
בסוף החודש דצמבר 1941 (איני זוכר בדיוק את התאריך) הקיפו את
העיר קולו פלוגות N.S.K.K. (חברי פלוגות אלו היו חבושים כובעים
שחורים ומדים בצבע ירוק "חאקי"). הוציאו את היהודים מהדירות
והובילו אותם אל בית הועד היהודי*, שנמצא סמוך לבית-הכנסת.
היו באים אוטומובילים והיהודים היו יוצאים מהבנין משפחות, מש-
פחות שלמות, בנשאם את מטענם. לפני הפתח עמד שולחן ועל-ידו
ישב קצין הס.ס.** (בידי הקצין הזה היתה רשימה של כל התושבים
היהודים של קולו והוא היה מציין ברשימה את שמות האנשים, שנכ-
נסו לאוטו. את המטען הטעינו לחוד בקרון מחובר. הזקיפים, ששמרו
על היהודים, וחברי הועד היהודי אמרו, שמובילים את היהודים

* ועד הקהילה ** היה זה האופטשטורמפיהרר כהם.

"לעבודה, למסלת הברזל". לאוטו היו מכניסים כארבעים נפש. את היהודים מקולו העבירו בשתי מכוניות. כל יום הובילו כאלף נפש. במשמר-הלזוי שבאוטומובילים היה בין השאר פולקס-דויטשה סיודה מקושצייליץ, שעבד אז בז'נדרמריה הצבאית. הוא היה אומר ליהודים: אל תפחדו, יביאו אתכם לתחנה בארלוגי ומשם יובילו אתכם מזרחה". יהודי המקום הכירו אותו והאמינו לו. כל אוטו היה חוזר במשך היום 10-12 פעמים, דבר זה הוכיח לנו, שהובילו את היהודים לא רחוק מקולו.

אני לא נסעתי רק מפני שהייתי אז רשום בבוגאי, במחוז קולו, ולא נמצאתי ברשימת היהודים תושבי קולו. לוויתתי לאוטו את אבי, אמי, אחותי עם חמשת ילדיה, אחי עם אשתו ושלושת ילדיו. עזרתי להטעין את החבילות. רציתי אפילו בעצמי לנסוע עם הורי, אבל לא הרשו לי. הייתי עד לכך, שאיש אחד, גולדברג שמו, בעל מנסרה בקולו, השתדל לפני השלטונות הגרמניים, לאחר שהובילו את בנו, שימנו את בנו למנהל של מחנה היהודים מקולו במזרחה. את הבקשה קיבלו והבטיחו לו, שיתמנה למנהל.

בינתיים בא במקרה ילד אחד אל הועד היהודי וסיפר, שאת היהודים מובילים לא לתחנה בארלוגי, אלא לחלמנו, דבר שראה בעצמו. הגרמנים ענו על כך, ששם רק ממיינים את היהודים ואת החזקים יותר בוחרים לעבודה במזרחה — בזה הרגיעו את דעת הקהל. את החולים הובילו ביום האחרון, לנהגים ניתנה הוראה, שיסעו לאט ובוהירות. "הפעולה" נמשכה בקולו 4 — 5 ימים.

בראשית החודש ינואר 1942, את התאריך איני זוכר בדיוק, אני זוכר רק, שזה היה ביום ו' בשבוע, — עבדתי מטעם הועד היהודי בבוגאי בפירוק רפת. לקחו אותי ממקום העבודה ביחד עם עוד 14 יהודים מקומיים לתחנת הז'נדרמריה ועצרו אותנו כאלו מפני שברח בן-הדוד שלי מרדכי פודחלבניק, הז'נדרם שפליט, פולקסדויטשה מבאביאק, שהיה לו פעם סיכסוך עם יהודי אחד ששמו דאנקובסקי, גם הוא מבאביאק, אמר על זה, כשהיינו עצורים בתחנת הז'נדרמים — "זה לא יחיה עוד זמן רב". דאנקובסקי נעצר יחד אתנו. בשבת, בשעה 16, בא אוטו-משא, שהביא 15 יהודים מאיזביצה. באותו זמן בא אוטו, שבו נמצא קצין הס.ס., שהכרתי אותו מה"פעולה" בשטח קולו (הוא מחק את שמות היהודים מהרשימה כשהכניסום לאוטו). הכניסו אותנו לאוטו-המשא ביחד עם היהודים מאיזביצה והובילו אותנו לחלמנו.

ברצוני לציין, שכל היהודים, שנסעו באוטו, היו חסונים, מוכשרים לעבודה הקשה ביותר. הגענו לשטח הגן אשר עלייד הארמון בחלמנו. כל השטח היה מוקף גדר חדשה מקרשים בגובה 2.5 — 3 מטר. הגדר נבנתה כך, שאי אפשר היה לראות מה נעשה בשטח הארמון. פתחו את השערים והאוטו נסע עד הארמון. אח"כ פתחו עוד שער והאוטו שלנו נכנס לחצר הארמון. כשנסענו לתוך החצר, הרימותי את הבד המכסה את האוטו וראיתי ערימה של בגדים משומשים בחצר. ירדנו מהאוטו. אנשי ה.ס.ס. הסתדרו בשני טורים ועברנו ביניהם אל המרתף. ספרו אותנו וסגרו שם. כשעברנו בין הטורים, הכו אותנו באלות, בקראם "מהר, מהר יותר". במשך כל יום א' לא נעשה כלום וישבנו בחיבוק ידים במרתף. לצרכים היה דלי, שאחד מהעצורים היה מוציאו תחת משמר חזק. הדבר היחידי שראה היה, שמסביב עומדים משמרות חזקים.

על הקירות במרתף היו כתובות רבות, בתוכן חתימה של קאליסקי מדומביה. בין הכתובות היתה אחת אופיינית באידיש: "מי שנכנס הנה, אינו יוצא חי". לא השלינו את עצמנו כבר בנוגע לגורלנו. ביום ב' בבוקר לקחו 30 איש לעבודה ביער. במרתף נשארו 10, בתוכם אני. במרתף היה חלון קטן, אבל עליו הושמו קרשים. מהבוקר השכם, בערך משעה 8, היה בא לפני הארמון אוטו. שמעתי קול של גרמני, שדיבר אל הבאים. הוא אמר בין השאר: "תסעו מזרחה, שם ישנם שטחים נרחבים לעבודה, יש רק להחליף את הבגדים לנקיים, שינתנו לכם, ולהתרחץ". נשמעו מתיאות כפים. כעבור זמן מה שמענו רשרוש של רגלים יחפות בפרוזדור המרתף — בקרבת המרתף, שבו היינו סגורים. שמענו קריאת הגרמנים: מהר, מהר יותר!". הבינותי, שבפרוזדור מובילים יהודים לחצר הפנימית. כעבור איזה רגעים שמעתי דפיקה של סגירת דלתות של אוטו. אח"כ שמעתי איך שהאוטו זז וכעבור 6-7 דקות, כשהצעקות נשתתקו, נסע האוטו מהחצר.

אז קראו אותנו, כלומר את עשרת הפועלים היהודים, למעלה לחדר גדול, שעל רצפתו היו מונחים בגדי גברים ונשים, מעילים ונעלים, שנזרקו בלי סדר. ציוו עלינו להעביר מהר את הבגדים והנעלים לחדר אחר. בחדר הזה היו כבר הרבה בגדים ונעלים אחרים. את הנעלים סדרנו במקום מיוחד. לאחר שגמרנו את העבודה הזאת, שלחו אותנו בחזרה למרתף. בא שוב אוטו והכל חזר כמו שתארתי כבר. כך נמשך הדבר כל היום. שמתתי לב לעובדה, שאוטומובילים היו נכנסים לע-

תים קרובות יותר מבחוק, מחוץ לשטח, מאשר היו יוצאים. על יסוד זה באתי לידי מסקנה, שהאוטומובילים, היוצאים מחלמנו, הם בעלי קיבולת גדולה יותר. עלי לציין, שבחדר, שבו התפשטו היהודים, היו שני תנורים, שניהם מוסקים היטב.

בערב, כשחזרו החברים מהעבודה ביער, סיפרו שעבדו בקבורת יהודים מקלודאבה ביער, בקבר משותף. את הגופות הוציאו מאוטומו-בילים גדולים צבועים בצבע שחור, שבהם הורעלו היהודים, כפי שנתברר מדבריהם, בגאזים הנפלטים מהבנוין. הגוויות היו בלבנים. באוטו היו מונחות מגבות וחתיכות סבון. הדבר הזה חיוק את השערתי, שליהודים נתנו לאחר שהתפשטו מגבות וסבון, והובילו אותם למרתף, שבו צריכים היו כאלו להתרחץ. שלושה-ארבעה מקבוצת העובדים ביער לא חזרו באותו יום, מפני שהם לא עבדו כדרוש והם נהרגו ביריות במקום.

למחרת התיצבתי לעבודה ביער. כשיצאתי ראיתי מצד החצר אוטו גדול, שעמד מופנה לארמון מצדו האחורי. דלתות האוטו היו פתוחות והיו מונחים קרשים, כדי להקל על הכניסה לאוטו. שמת לי לב, שעל הרצפה היתה מונחת רשת עץ, כמו אלה שרואים בבתי-המרחץ. הכניסו אותנו, כלומר את שלושים הפועלים, לתוך שני אוטומובילים, לאוטו-משא ולאוטו לנוסעים, והובילו אותנו ליער אשר על-יד חלמנו. ליווה אותנו מישמר של כשלושים אנשי ס.ס. ביער היתה שוחה חפורה, ששימשה קבר כללי ליהודים ההרוגים. ציוו עלינו לחפור הלאה את השוחה ונתנו לנו לשם זה אתים וכילפים.

קרוב לשעה 8 הגיע האוטו הראשון מחלמנו. פתחו את דלתות האוטו — עשן כהה-לבנבן פרץ מתוכו. אסור היה עלינו לגשת באותו זמן אל האוטו ואסור היה אפילו להביט לצד הדלתות הפתוחות. דאיתי שהגרמנים היו בורחים מהאוטו לאחר שהיו פותחים אותו. אינני יכול להגיד אם מהאוטו יצאו גאזים רגילים או גאזים אחרים*). עמדנו בדרך כלל במרחק כזה מהאוטו, שלא הרגשנו את הריח. במסכות גאו

(* 51. בדגאזי כותב, שלא נקבע, אם היו משתמשים רק בגאז רגיל, הסתקבל מלנוין (תהמוצת הפחם), או שהיו מוסיפים לגאז זה חמרים אחרים, שהיו מחישים את ההרעלה. נקבע רק, שהזונדרקומאנדו היה מקבל באופן שטתי כל מיני סיכלים ובקבוקים עם חמרים כימיים, שהרכבם אינו ידוע.

לא השתמשו. כעבור 3-4 דקות היו נכנסים לאוטו שלושה יהודים: נוימילר מקולו, חיים קיוור מבאביאק ועוד אחד, שאת שמו אינני זוכר, ואלה היו זורקים את הגוויות מהאוטו על הארץ. הגוויות היו מונחות בלי סדר אחת על השניה. אחדים מתו כשהם מחבקים בזרועותיהם נפשות יקרות. המראה החיצוני של הגוויות היה רגיל. לא ראיתי שהלשון אצל הגוויות תהיה משורבבת החוצה, או שהשיניים תהיינה מהודקות באופן בלתי טבעי. הגוויות היו עוד חמות. לא הרגשתי שום ריח אופייני לגאזים. אחדים חיו עוד, את אלה היו אנשי הס.ס. הורגים בידייות. מאקדוחים, כשהם שמים את האקדוח ליד הראש. ברוב המקרים היו יורים בקדקד. לאחר זריקת הגופות מהאוטו היה האוטו נוסע בכיוון לחלמנו. שני יהודים היו מגישים את הגופות לשני "אוקריינים", את שמותיהם אינני זוכר, הם שלטו בשפה הפולנית, היו לבושים אזרחית. היה עוד "אוקרייני" שלישי, אולם זה נכנס במקרה לאוטו והורעל גם הוא ביחד עם היהודים בגאזים. ניסו להצילו, השתמשו לשם כך בנשימה מלאכותית, אבל ללא הועיל. הייתי באותו מעמד וראיתי בעצמי איך שניסו להצילו.

ה"אוקריינים" היו עוקרים שיני זהב מפיות הגופות, היו מורידים שקיקים עם כסף מהצאוורים, היו מסירים טבעות, שעונים וכד' היו בודקים את הגופות בדיקה חמורה בחיפוש אחרי זהב וחפצי ערך, היו מחפשים אפילו באברי המין של הנשים, בפי הטבעת וכד'. בזמן "בדיקה" כזאת לא השתמשו בכסיות גומי. את חפצי הערך שנמצאו היו שמים במזוודה מיוחדת. אנשי הס.ס לא היו בודקים את הגוויות בכל זאת השגיחו היטב על עבודת ה"אוקריינים". לאחר החיפוש בגופות היו מניחים אותן בשוחה, לאורך השוחה, והיו שמים את הגופות שכבה על גבי שכבה. את הגופות היו שמים כך, שהן היו מונחות ראשה של האחת ליד רגלי השניה. הגופות היו מונחות בצפיפות אחת ליד השניה, כשפניהן מופנות למטה. את הלבנים לא היו פושטים מהגופות. השוחה היתה 6 מטר עומקה, 6-7 מטר בערך רוחבה (למעלה). בשכבה התחתונה היו מניחים 4-5 גופות, באחרונה, העליונה, עד 30 גופות. על הגופות היו שופכים חול בגובה של מטר אחד בערך. ראיתי כמה פעמים, שלמחרת, לאחר הלילה, היה החול חפור באי-אלה מקומות ונראו הגופות, שכוסו לפני יום בחול. את השטח לא שמרו אז כנראה בלילות. כשעבדתי אני היו אורך השוחה — הקבר בין 10 ל-20 מטר. במשך היום היו קוברים כאלף נפש. מספר זה של

גופות תפס 4-5 מטר של השוחה.

האוטו, שבו היו מרעילים את האנשים בגאזים, היה מכיל בבת אחת 80-90 נפש. בזמן שהותי בחלמנו השתמשו בשני אוטומובילים באותו זמן. מלבד אלה היה עוד אוטו שלישי, הגדול ביותר, שהיה מקולקל ועמד בחלמנו בחצר (ראיתי גלגל שהוסר). לשטח היער היו באים בכל יום 12-13 מישלוחים באוטומובילים. באופן כזה אני עושה חשבון, שמספר המורעלים בגאזים במשך כל יום הגיע לאלף.

היהודים, שהיו מוציאים את הגופות מהאוטו, היו חייבים להוציא את רשת העץ, שהיתה מכסה את רצפת האוטו, ולנקות היטב את האוטו. את חפצי הערך היו שמים במזוודה. את המגבות והסבון, שהיה נשאר באוטו, היו אוספים לחוד ובכל יום היו מובילים אותם בחזרה. מהאוטו השלישי, שבא באותו יום (יום ג') לשטח היער של חלמנו, זרקו את גוויות אשתי ושני ילדים, ילד בן שבע וילדה בת חמש. אני שכבתי על יד גופת אשתי ורציתי, שיידו בי. אחד מאנשי הס.ס. נגש אלי ואמר: "בר-נש זה יכול עוד לעבוד היטב" — הכה אותי שלוש פעמים באלה והכריחני להמשיך לעבוד.

בצהרים נתנו לנו לאכול. חייבים היינו לצאת מהשוחה בלי אתים ולהסתדר בצורת מעגל. מבחוץ הקיפו אותנו בצורת טבעת אנשי הס.ס. נתנו לנו קפה שחור ומזון שהובא ע"י היהודים בתבילות. בדרך כלל נתנו לנו די לאכול. באותו ערב תלה את עצמו במרתף קו'וואצקי מקלודאבה (את שמו הפרטי איני זוכר) ועוד יהודי אחד, שאת שמו איני זוכר. היה גם ברצוני לתלות את עצמי, אבל השפיעו עלי, שלא אעשה את זאת. עבדתי בחלמנו במשך 10 ימים. בכל יום חזר אותו תהליך של השמדת היהודים. שטח היער לא היה אז מוקף בגדר. כיב-שנים לשריפת הגופות לא היו אז. בנוכחותי הרגו יהודים מבוגאי ואח"כ מאיזביצה. ביום ו' הביאו צוענים מלודז. ביום השבת הגיע המישלוח הראשון מלודז, מהגיטו. בקבוצת הפועלים שלנו ערכו מיד עם בוא המשלוח מלודז "סלקציה". 20 יהודים חלשים יותר נהרגו ובמקומם באו יהודים מלודז. בלילה שוחחנו עם חברינו החדשים לעבודה. הם היו כלואים במרתף סמוך. הם שאלו, אם המחנה הוא טוב ואם נותנים די לחם. כשספרתי להם מה מצב העניינים, ענו: "אנחנו נרשמנו מרצוננו הטוב לעבודה בקולו". מההתחלה דברתי על לב חברי שנברח, אבל חברי היו כל כך מדוכאים, שלא יכלו להחליט לעשות כן.

בזמן שהותי בחלמנו ראיתי, שהיה בא מקולו ליער בחלמנו צימר-מאן מה- N.S.K.K. בלוויית שני גרמנים, בלתי ידועים לי. הוא היה מסתכל בגופות, משוחח עם קציני ה.ס.ס. וצוחק. כעבור זמן קצר היה נוסע. לא ראיתי, שיהיה איזה מגע שהוא בין האוכלוסיה שבסביבה לבין אנשי ה.ס.ס. את שטח היער של חלמנו שמרו 80 אנשי ה.ס.ס. לפי תצפיותי אני סובר, שבחלמנו פעלו כ-120 — 130 אנשי ה.ס.ס. בזמן פעולותיהם לא היו שיכורים. הם מלאו בקביעות אותו תפקיד, כך שפניהם של אלה שליוו אותנו היו מוכרים לנו היטב. אנשי ה.ס.ס. היו לבושים במדי הז'נדרמריה, סימני ה.ס.ס. היו על צווארוניהם. הם גרו, נדמה לי, בכפר, בכל אופן אין הדבר ידוע לי. עבדנו עד חשכה. בזמן העבודה היו מכים אותנו, אם מישהו פיגר בעבודה. היו מצווים על איש כזה לשכב על ערימת גופות והיו הורגים אותו ביריה מאקדוח בקדקד. הז'נדרמים לא היו משוחחים ביניהם בנוכחותנו, ואתנו היו מדברים רק בעניינים רגילים. לפעמים היו זורקים אלינו אל השוחה סיגריות. הנהגים היו גרמנים, אם כי אינני בטוח בזה. הנהגים היו לבושים אזרחית. בכל אופן לא היו אלה תושבי קולו. על מוצאם של אנשי ה.ס.ס., שפעלו בחלמנו, אינני יודע. אינני זוכר שום שמות. תה-ליך ההשמדה היה חוזר בכל יום באותו סדר. ביחס לפועלים היהודים היו אנשי ה.ס.ס. אכזריים והיו מענישים בעד כל עבירה קלה. בגלל כל דבר היו הורגים.

ראיתי בזמן הנסיעה לעבודה באוטובוס, שאפשר להוריד בו חלון אחד. אמרתי את הדבר לחבר ווינר (את שמו הפרטי אינני זוכר) מאיז-ביצה והצעתי לברוח. נדברנו שלמחרת נקפוץ בזמן הנסיעה לעבודה דרך החלון ונברח היערה. ברם בזמן הכניסה לאוטו הפרידו בינינו, אותי הכניסו לאוטו-המשא ואת וינר לאוטובוס. החלטתי לברוח בעצמי. כשהאוטו היה כבר ביער, פניתי אל השומר המלווה בבקשה לתת לי סיגריות. קיבלתי סיגריות, פניתי אחורה והחבריים פנו בינתיים גם הם אליו והקיפוהו כמו בטבעת, בבקשם סיגריות. בתנועה מהירה חתכתי בסכין, שהיה אצלי, את הבד מצד ימין של הנהג וקפצתי מה-אוטו. ירו אחרי, אבל לא פגעו. למזלי לא נסע מאחור האוטובוס, כך שירו אחרי רק מאוטו המשא.

העובדה, שחסר האוטובוס, עוררה בי את הרעיון, שווינר ברח ובקשר לזה התעכב האוטובוס. כשברחתי דרך היער ניסח לעצור אותי אזרח אחד, שירה אחרי מאקדוח. נמלטתי. התגנבתי לתוך איזה רפת והסתתרתי בתוך קש. שמעתי בבוקר שיחה על-יד הרפת, שה-

גרמנים מחפשים יהודים שברחו. כעבור שני ימים, שבהם לא בא שום אוכל לפי, יצאתי בחשאי מהרפת והלכתי בכיוון לגראבוב. בדרך נכנסתי לאיכר אחד, אינני זוכר את שמו, הוא האכילני, נתן לי כובע "מאציובקה", גילה אותי והראה את הדרך.

בגראבוב פגשתי את ווינר מאיזביצה. עברתי אח"כ לז'ישוב והקשר ביני לבין שטח חלמנו ניתק. ווינר נהרג כנראה בשטח זא-מושץ, נדמה לי בשנת 1944.

פרוטוקול

גביית עדות מפי אנדז'יי מישצ'אק מחלמנו, בן 49, איכר, פולני, קתולי, ביום ה' 14 ביוני 1945 בחלמנו על-ידי השופט-החוקר של בית-הדין המחוזי בלורן ולאדיסלב בדנאז'. הפרוטוקול נדפס בספר הנ"ל בפרוטוקול הקודם.

אני תושב קבוע של הכפר חלמנו, מחוז קולו, ביתי עומד מול גן הארמון (מצד הנהר נר). בזמן שקיים היה הארמון אפשר היה לראות בעד חלונות ביתי את חלונות הארמון. יש לי 5.5 הקטר אדמה ואני מנהל משק גנים. במחצית החודש נובמבר 1941 באה לחלמנו קבוצת אנשי "גיסטאפו" עם לאנגה בראשה. באותו זמן בא ה"לאנדראט"*) מקולו (את שמו איני יודע). בדקו היטב את כל הארמון, בדיקה קפדנית בדקו את המרתפים. בסוף החודש נובמבר התחילו להוביל חמרי בנין ונגשו להקמת מחנה.

את שטח הארמון הקיפו בגדר הדוקה מקרשים בגובה 2.5 מטר בערך. רק מצד הנהר השאירו שטח קטן לא גדור בקרשים. שטח זה הוקף גדר תיל. הארמון עמד על הר, כך שהקמת גדר מקרשים מצד הנהר, כלומר לרגלי ההר, לא היתה משפיעה על הסתרת הדברים הנעשים בשטח החצר של הארמון.

מלבד הארמון תפס ה"זונדרקומאנדר" ס.ס. קולמהוף (כך נקראה הפלוגה, שבאה להקים את המחנה) את בית הכומר, בית-הועד, האכ-

(*) פקיד האדמיניסטרציה.

סניה ובתי מגורים של אכרים בכפר חלמנו. את האכרים, שבתיהם הוחרמו, העבירו לכפרים אחרים, או צרפו אותם למשקים אחרים. בראשונה לא ידענו לשם מה מוקם המחנה.

ביום ה-9 בדצמבר 1941 הגיע באוטומובילים המישלוח הראשון של יהודים מצד קולו. במישלוח זה היו 700 יהודים מקולו. את היהודים הביאו לפנות ערב, החזיקו אותם במשך כל הלילה בארמון, ובבוקר הובילו אותם באוטומובילים "כהים" (שקראנו אותם אח"כ "אוטו-תופת") בכיוון היער שעל-יד חלמנו. האוטומובילים האלה היו חוזרים כעבור זמן קצר באופן יחסי (בערך כעבור שעה) ולוקחים אתם מישלוחים חדשים של יהודים מהארמון. שמנו לב, שבחצר נצטברו ערימות בגדים. בערב הגיע מישלוח חדש, שנשאר במשך הלילה בארמון ובבוקר הועבר גם הוא ליער שעל-יד חלמנו. הדבר חזר ונשנה במשך ימים אחדים.

אח"כ בא שינוי. את היהודים היו מביאים באוטו-משא אל הארמון, היו מכניסים אותם פנימה, ואח"כ היו מוציאים אותם ומובילים ב"אוטו-תופת". נפוצו שמועות, שהאוטומובילים האלה משמשים להרחקת בגאזים. למרות חוסר כל מגע בין הז'נדרמים לבין האוכלוסיה המקומית, הגיעו ידיעות לאנשים על הנעשה בארמון.

כמקור הידיעות שלנו שמשו יהודים-פועלים, שעבדו בעבודת עזר, פולנים (הם היו 8 במספר), שהובאו מפוזנא, מ"הפורט ה-7", ושעבדו גם הם בעבודת עזר, ונשים ובחורות מקומיות, שעבדו במחסן-המיצרכים (קאנטינה) ובמטבח. אח"כ בא שינוי ביחס הז'נדרמים לאוכלוסיה ואפשר היה לא פעם להיוודע מהם הרבה על הנעשה בשטח מחנה ההשמדה.

ב"מחנה המוות" בחלמנו פעלו 3 אוטו-תופת, אחד גדול ושנים קטנים יותר. את המידות ואת הקונסטרוקציה שלהם אינני יכול לתאר, מפני שאינני מבין באוטומובילים, ומלבד זאת לא הרשו להתקרב אל האוטומובילים האלה. שמעתי אח"כ לא פעם מפי הז'נדרמים, שלתוך האוטו הגדול אפשר היה להכניס 150 איש, ולאוטו הקטן 80—100 איש. בראשונה היו מביאים לחלמנו יום יום אלף נפש. בקרב הז'נדרמים היתה רווחת המימרא: "יום אחד — אלף אחד".

את המטען היו נוטלים מהיהודים בחלקו כבר במחנה, ובחלקו בחלמנו. היהודים היו פושטים את בגדיהם בארמון והיו נכנסים לאוטו רק בלבנים, מפני שהיו מרמים אותם ואומרים להם, שהם

הולכים להתרחץ. לאחר נסיעת ה"אוטו-תופת", היו זורקים את הבגדים דרך החלון לחצר, ואח"כ חייבת היתה פלוגת פועלים יהודים להעביר אותם לערימה הכללית של הבגדים, שנמצאה בגן. הערימה הזאת היתה 3-4 מטר גובהה ולכל הפחות 10-15 מטר אורכה. הז'נדרמים היו מאיצים ביהודים, שעבדו בסידור הבגדים, והיו מכים אותם באכזריות. רק לאחר ניקוי השטח היו מכניסים קבוצה חדשה של יהודים לארמון. את היהודים, שעבדו בסילוק הבגדים, ראיתי פעמים רבות.

אודות העובדה, שמרמים את היהודים, שאומרים להם שהם הולכים להתרחץ, דיברו הז'נדרמים בעצמם. הם סברו, שזוהי המצאה טובה, מפני שהיא חוסכת להם טרדות בטיפול בקרבנות. את הבגדים היו מובילים ללודז. הנהגים היו פולנים. לא נתנו להם להכנס לשטח הארמון. ציוו עליהם לחכות בכביש. נהגים גרמנים היו מכניסים את האוטומבילים לחצר, שם היו מריקים אותם ואח"כ היו מחזירים אותם לכביש ומוסרים לנהגים הפולנים. פעמים רבות שוחחתי עם הנהגים ומזה ידוע לי, שהם היו פולנים מעסקים פרטיים. אנשי הס.ס. חילקו הרבה חפצים בין הגרמנים המקומיים. באביב באה למחנה ועדה מברלין, בתוכה אורח שמן אחד, שהיהודים אמרו עליו, שהוא ראש הגיטו בלודז. ועדה זו דרשה מהז'נדרקומאנדו קולמהוף, שתקבל יהודים בכמויות גדולות יותר. המישלוחים האלה הגיעו למיספר 1000 עד 2000 איש. את המישלוחים האלה היו מביאים תמיד באוטומבילים.

כשנעשה חם, התחילו הגופות שבקבר הכללי לרקוב. "האדמה זזה". האויר היה מורעל באדים בשטח רחב. נתרבו מקרים של מחלות הטיפוס. הגרמנים הפסיקו את קבלת המישלוחים. נבנו במחנות שני כיבשנים (אפשר היה לראות את הארובות) והתחילו בשריפת הגופות. חפרו את הקברות המשותפים וציוו על היהודים (מהפלוגה המוגדלת המיוחדת "פלוגת היער") לשרוף את הגופות בכיבשנים. את הכיבשנים היו מסיקים, כפי ששמעתי, בעצים. לאחר שריפת הגופות (ההפסקה נמשכה כחדשיים), התחילו שוב לקבל מישלוחים של יהודים. אני מציין, שעל שריפת הגופות ידעתי לא רק מדברי היהודים שעבדו בזה, אלא גם יכולתי להבין את זאת על יסוד העובדה, שהכיבשנים פלטו עשן ולא הובאו שום מישלוחים. את היהודים התחילו להביא בקיץ 1942 במסילת-הברזל לפו-ביירצ'יה. שם היו מורידים אותם והיו מובילים אותם רגלי לטחנה

בזאוואדקי. הם היו לנים בטחנה, ובבוקר היו מובילים אותם באוטו-מובילים לארמון. סדר הפעולה מכאן והלאה לא נשתנה. את מספר המישלוחים, שהיו מגיעים במסילת הברזל, אינני יכול לקבוע, לפי חשבוני הכיל כל מישלוח כאלף נפש. מלבד המישלוחים הרגילים במסילת הברזל, היו מגיעים מישלוחים באוטומובילים.

מצב זה נמשך עד חודש אפריל 1943. אז ניגשו לחיסול המ-חנה ולטשטוש העקבות. פרקו את הגדר, הוציאו את החפצים וכד'. ביום ה-7 באפריל 1943 פרצו את הארמון, כדי לא להשאיר סימנים של פשעיהם. ביער זרעו עשב על הקברות (בקשו ממני להשאיל כלים לזריעת עשב. הוואכמיסטר לנץ שאל אצלי מגרפה). פרקו את הכיבשנים ואת הלבנים העבירו למקום אחר. ביום ה-11 באפריל 1943 נסע הזונדרקומאנדו ס.ס. קולמהוף. נשארה במקום פלוגה קטנה שג ז'נדרמים, ששמרה על "מקום ההריגה". הז'נדרמים האלה היו מהמשמרות המקומיים. המפקד היה ז'נדרם מסומפולנו. כשה-זונדרקומאנדו ס.ס. קולמהוף נסע, לקח אתו את הפולנים, שמלאו תפקידי עזר. היו אלה: (כאן בא פירוט 7 שמות). היה עוד פולני שמיני, שקראו לו "מאריאן", שהוכנס בטעות לתוך האוטו הזרעל בגאז. היה זה בראשית החודש ינואר 1942. קברו אותו לחוד בגן הארמון. הפולנים האלה חפרו בראשונה את הקבר המשותף ביער, אח"כ שלחו אותם לעבודות אחרות, כמו תיקון האוטומובילים, נשי-את החפצים, הורדת המטען מהאוטו. לא שמעתי, שהם היו בודקים את הגופות. לא שמעתי על שום אוקריינים.

מלבד אנשי ס.ס. עבדו בזונדרקומאנדו קולמהוף ז'נדרמים ומש-טרה קרימינלית (לפשעים פליליים). בסה"כ פעלו בראשונה בחלמנו 120—150 גרמנים, אח"כ גדל מספרם עד 180 (בקירוב). בראשונה שמש כמפקד לאנגה (את דרגתו ואת שמו איני יודע). ממלא מקומו היה אוטטו. מלבד אלה אוברלויטננט לאנג, טראנספורט-קומאנדיר בהם.

באביב בא שינוי במפקדת המחנה. למפקד נתמנה האנס בוט-מאן, ממלא-מקומו פלאטה. אני זוכר שמות של גרמנים אלה, שפעלו ב"מחנה המוות": 1. הפלה, וואכמיסטר (את שמו איני יודע), נהל את מתלקת המשק; 2. לנץ (כינו אותו דוקטור — האכזרי מכל הגר-מנים בחלמנו; סאדיסט זה מוכרח היה להרוג במו ידיו בכל יום לכל הפחות יהודי אחד); 3. בירסטינגה (כאן בא פירוט) — השגיח על החפצים יקרי הערך ותכשיטים.

חברי הזונדרקומאנדו ס.ס. קולמהוף התייחסו בזמן הראשון לאוכ-
לוסיה המקומית יחס רע, הם היו מכריחים באיום במקלות ללכת
לעבודה וכד', אולם אח"כ הוטבו היחסים והם היו לגמרי תקינים.
הס.ס. השתמשה בראשונה בטלפון שבועד הכפר. מזכיר הועד של
הכפר סט. קאשינסקי ידע כנראה לרגלי זה יותר מדי, מפני שנאסר
ואח"כ הוצא להורג. קאשינסקי תאר את המקרים, שקרו בשטח
חלמנו, ושלה מכתב אל באות כפ דיפלומטית. המכתב נתפס כנראה.
מלבד קאשינסקי ואשתו לא הושמד אף איש מתושבי המקום.
לא שמעתי, שהיו לאנשי הזונדרקומאנדו ס.ס. קולמהוף אהובות
פולניות מהאוכלוסיה שבסביבה. האהובות שלהם היו גרמניות מקולו,
או מהכפרים הסמוכים.

אל "מחנה ההשמדה" היו מביאים בתקופה הראשונה יהודים
מהעיירות הסמוכות, אח"כ מגיטו לודז. מלבד מישלוחים אלה הובאו
יהודים מכל קצוי תבל: מהונגריה, יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה, צרפת,
יון. לאחר שהיה מגיע משלוח כזה, היו לז'נדרמים סיגריות מאותה
ארץ, שממנה בא המישלוח. הגרמנים היו ברוב המקרים משלמים
בסיגריות בעד צרכי מזון, ומכאן יכולנו לדעת מאין באו המיש-
לוחים. הז'נדרמים לא היו, אגב, מסתירים את העובדות האלה, הם
היו אומרים, זכורני, שהגיע מישלוח "יהודים עשירים מווינה"
ו"יהודים עשירים מהאמבורג". לאנשים במישלוחים אלה היה יותר
מטען והיו לבושים יותר טוב. היהודים, שהובלו למיתה, היו לפעמים
זורקים פתקאות — זכורני, שהרימותי פעם פתקה כזאת, המלים
הראשונות בה היו: "...אנחנו יהודים מלבוב...". זרקתי את הפתקה
הזאת. היהודים היו קורעים את (שטרות) הכסף וניירות הערך והיו
זורקים אותם על הכביש. היהודים לא ידעו את האמת על גורלם עד
הרגע האחרון, לכן לא הגיבו. לא היו שום התקוממויות.

מלבד מישלוחי יהודים היו גם מישלוחי פולנים. היינו מכירים,
שעומדים להגיע מישלוחים של פולנים, לפי זה, שהמשמרות היו
בימים אלה מוגברים. מקרים כאלה היו לעתים קרובות. הביאו פעם
כנראה קבוצת נזירות, פעם אחרת 12 קצינים פולנים, קבוצה גדולה
של ילדים פולנים וכד'. אני בעצמי לא ראיתי את המישלוחים האלה,
סיפרו לי עליהם נשים, שראו אותם (הלנה קרול, ויקטוריה קו-
זאנצקה). לאחר פיצוץ הארמון היו מוצאים בין החרבות צלבים,
מדליונים וכד'. הגרמנים היו מעמידים באופן דימונסטרטיבי צלב
על הגזוזטרה של הארמון.

מלבד המישלוחים הגדולים היו מביאים באוטובוסים לארמון אנשים יחידים. את האנשים האלה היו מצרפים למישלוחים. את הפולנים היו מביאים כבר בשנת 1942. זכורני, שהנהג "טוני" אמר פעם (בינואר 1942): "אוטו פולני מוכן". נעשתה כנראה איזו פעולה גדולה יותר ביחס לפולנים. ראיתי גם צוענים, שהובאו באוטומו-בילים מכיוון קולו.

במחצית שנת 1942 (כך על-פניו נדמה לי) באה ועדה מברלין, שהשתתפו בה שלושה, ואולי ארבעה אנשי גיסטאפו. קיבלו את פני הועדה בכל הכבוד. הלכו אתה והראו לה את כל השטח. אמר לי הפולני סקו'פצ'ינסקי, שבשעה שהכניס לאוטו של אנשי הגיסטאפו האלה בנוין, הצטחק אחד מהם אליו. למחרת נודע, שלא היו אלה אנשי גיסטאפו, אלא "ריגול זר". הו'נדרמים אמרו: "...חשבנו שאלה היו משלנו, אבל הם לא היו מאנשינו...".

הגרמנים ניהלו רשימה מדויקת של האנשים, שנרצחו בחלמנו. הקהילות היהודיות חייבות היו לשלם 4 מרקים גרמניים בעד העברת כל יהודי לחלמנו. מלבד זאת היתה בידי כל נהג רשימה של יהודים שהיו מוביל. בחורף שנת 1942 נשרפה דירת שאלק. לאחר כיבוי התבערה ציוו עלי ועל מ. לודביצקי לשמור על המקום השרוף, כדי שלא תתלקח שוב אש. מצאתי אז תיק (לודביצקי לא ראה את זאת) של הנהג, שקראו לו טוני, ושאו קראנו לו "קולטוניאז" (טיפש). בתיק היו רשימות שונות, הנוגעות להעברת יהודים. אינני יודע גרמנית, לא הבינותי מה רשום ברשימות. שרפתי את התיק, מפני שפחדתי שהגרמנים יכולים למצוא אותו אצלי.

בחודש מרס 1944 בא שוב לחלמנו הזונדרקומאנדו ס.ס. קולמ'הוף*). אלה היו אותם הגרמנים, שהיו במשך כמעט כל שנת 1942 (החל מהאביב) עד חיסול המחנה. המפקד היה כמו קודם בוטמאן. רבים לא חזרו. הפלה אמר, שהיה "אי-שם ביון". הקימו שוב גדר גבוהה של קרשים מסביב לכל שטח הגן. הובאו צריפים. שני צריפים הוקמו בחלמנו (שם הוחזקו הבגדים), ושנים ביער של חלמנו. הפעם היו מביאים את היהודים ישר לחלמנו. היו סוגרים אותם למשך הלילה בכנסיה, ואח"כ היו מובילים אותם באוטומובילים ליער של חלמנו. שם היו מכניסים אותם לאחד הצריפים, שעליו

* במשך הזמן, מה-11 ביוני 1943, נמצא הזונדרקומנדו כיונוסלביה-שם צורף לריביויה "פרינץ אויגן", ישלחמה בפרטיונים.

היתה תלויה טבלה "רופא" והיתה כתובת "בית-מרחץ". שם היו היהודים פושטים את בגדיהם, אחרי כן היו מכניסים אותם ל"אוטו-תופת" והיו אומרים ליהודים, שיובילו אותם לצריף שלישי, היו נועלים את הדלתות, המנוע היה מתחיל לפעול. האוטו היה נוסע בכיוון הכיבשנים, שם היו זורקים את הגופות והאוטו היה חוזר, כדי להביא מישלוח חדש.

ביער היו מעבידים בקביעות 40 יהודים, שנקראו "וואלד-קומאנדו" (פלוגת היער). מהם נודע לנו באיזה שיטות השתמשו הגרמנים בזמן האחרון. היו שולחים אלי יהודים להביא ירקות, היה לי איפוא מגע תמידי אתם. היהודים גרו באסם, שם נמצאו גם בתי המלאכה של חייטים וסנדלרים. חייטים יהודים היו מחזיקים כבולים באזיקים בקומה השניה של האסם. בזמן האחרון היו בחלמנו 47 יהודים, לפני כן 80—90. היו שואלים אז טחנה קטנה לטחינת העצמות מפוביירציה וכן גם לוקומוביל מפוביירציה.

כעבור חדשים אחדים (בערך בחודש יולי 1944) נגשו לחיסול המחנה. כפי שסיפרו היהודים, הושמדו הפעם בחלמנו 15.000 נפש. קשה לי להגיד, אם מיספר זה מתאים למציאות. המישלוחים היו מגיעים עכשיו בעיקר מחוץ-לארץ, מעבר הגבול הצ'כי*) יתכן שדרך גיטו לודז. היו מתנהגים עם היהודים בצורה הגונה, הפעם לא היו מרגיזים אותם על-ידי התנהגות אכזרית, כדי שלא לגרום לתגובות התנגדות כלשהי. את הבגדים, שהיו במצב טוב יותר, היו מעבירים ללודז, ואת הגרוועים היו קורעים במכונה מיוחדת, שהובאה לשם כך, ואח"כ היו שולחים את קרעי הבגדים ללודז. את הכיבשנים הרסו, את הלבנים זרקו ביער. את הטחנה החזירו לפוביירציה. בזמן הראשון (בש. 1942/3) השתמשו לכתוש העצמות ב"מכתשי"-יד.

הפולנים, שעבדו לפני כן במחנה, לא חזרו הפעם. הז'נדרמים אמרו ששלושה מהם (כאן בא פירוט שמותיהם) אינם בחיים ושלושה (כאן בא פירוט השמות) "נשלחו לאושבנצים".

כשהתקרבו צבאות הסובייטים, ניגשו ל"חיסול" היהודים האחר-רונים. הוציאו אותם בקבוצות של חמשה, חמשה. ציוו עליהם לשכב על הארץ וירו בקדדיהם. היהודים התקוממו הפעם. אחד מהם, מייצ'יסלב או מאכס ז'וראבסקי, שהיה מזויין בסכין, פרץ את שורת

(* המחנה, שהוקם מחדש, נועד כנראה להשמדת יהודי הונגריה, אולם אח"כ כוונו המישלוחים מהונגריה לאושווינצים.)

הז'נדרמים וברח מידיהם, הז'נדרמים לא הצליחו למצוא אותם. החייטים היהודים שברו את הדלת, שהובילה למטה. נכנסו שמה שני גרמנים (בתוכם לנץ). היהודים הרגו אותם. הגרמנים כיוונו מכונות יריה לדלת האסם והתחילו לירות פנימה. באותו זמן הציתו את האסם.

באופן כזה הושמדו היהודים האחרונים בחלמנו. מלבד ז'וראב-סקי ניצל היהודי שמעון סרברניק, שהגרמנים ירו בקדקדו וחשבו שנהרג. הפצע לא היה אנוש וסרברניק ניצל. את הכתבות של סרברניק וז'וראבסקי אינני יודע. את האוטו הנמצא בבית הח' רושת של אוסטרובסקי, לא ראיתי. הרטנר מפוביירצ'יה היה בא לעתים קרובות לחלמנו. הם היו מוציאים משם מזוודות שלמות עם חפצים. בשנת 1944 בא לחלמנו לשם פיקוח גרייזר. נדמה לי, שגם בשנת 1942 ביקר. את שטח "מחנה המוות" בחלמנו שמרו שמירה מעולה. הסיסמה היתה בכל יום אחרת והיו שולחים אותה מפוזנא. בזה נגמר הפרוטוקול ולאחר קריאתו באו על החתום

(—) ו. בדנאו'

(—) אנדו'יי מישצ'אק

שופט-חוקר

עדותו של שמעון סרברניק.

בן 15. גר לפני כן בלודז והובא למחנה ההשמדה בחלמנו. הוא

העיד:

כל זמן שהותי בבית-החרושת למוות עבדתי בחטיבת עצים. על רגלי שמו אזיקים, שהיו קשורים בשרשרות לחגורה, כדי שלא אוכל לברוח. בצבת מוכרח הייתי לעקור מפיות ההרוגים שנים או כותרות של זהב, מידי ההרוגים חייב הייתי להוריד טבעות וצמידים. ערכתי מדורות מקורות של עצים וגופות, הייתי נוכח בזמן שריפת הגופות ושברתי בגרון עצמות של אנשים.

בימים האחרונים הייתי בין הנידונים למוות בקבוצה הראשונה בת 5 אנשים. שכבתי כשפני כבושים בקרקע וחכיתי לתורי. נבהלתי מרעש היריות ורעדתי בכל גופי והדבר הזה גרם לכך, שהכדור לא פגע בגולגלתי, אלא עבר דרך הצואר והחך העליון ויצא על-יד האף.

אפשר עוד לראות את סימני הפצעים. הקרבנות, שנידונו למוות, התנפלו מתוך יאוש על הרוצחים. השתמשתי במבוכה שקמה לרגלי ההתקוממות ובמאמץ עליון קמתי וברחתי לבקעה. חזרתי להכרתי רק בתצרו של מישצ'אק, שדאג וטיפל בי ועל-ידי מתן עזרה רפואית הציל אותי ממוות בטוח.